

*Альона Сергіївна Пуховська,
докторант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ПРАВОВА РІВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Рівність належить до тих категорій, які хвилювали людей впродовж тисячоліть і продовжують хвилювати до сьогодні. Людство завжди намагалося знайти відповідь на питання: в чому полягає рівність людей, і чи необхідно прагнути її, яким має бути дійсно справедливе суспільство? Вчені прагнули створити наукові основи справедливого суспільного устрою з метою забезпечення реалізації принципів рівності, свободи та соціальної справедливості. Ідея рівності покладена в основу існування сучасної демократичної держави і є необхідною передумовою формування громадянського суспільства. Однак закріплення принципу рівності навіть на найвищому законодавчому рівні є недостатнім для формування сталої демократичної держави. Необхідне створення надійних механізмів та інститутів забезпечення рівності, її захисту. Так само необхідним є вироблення чіткого розуміння правової категорії «рівність» як на рівні державних органів влади, так і на рівні простих громадян. Враховуючи, що сучасні держави мають добре розвинені правові механізми, що регулюють найрізноманітніші суспільні відносини, правильне розуміння рівності саме як правової категорії має особливе значення [1, с. 22]. Стаття 24 Конституції України встановлює рівність усіх перед законом і судом, гарантує рівність прав і свобод людини і громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови та інших обставин, а також проголошує рівність прав, свобод і можливостей для їх реалізації у чоловіків і жінок. Однотипне розуміння рівності як правової категорії різними органами державної влади, безсумнівно, буде сприяти досягненню завдань Конституції України [2, ст. 24]. Актуальність цієї статті зумовлена тим, що перехід до ринкової економіки і розбудова демократичної, правової держави в сучасній Україні супроводжується суттєвими змінами наших уявлень про вічні цінності та актуальні морально-правові категорії, такі як свобода, справедливість і рівність. Необхідно зазначити, що вивчення проблем рівності почалося ще з давніх часів. У період буржуазних революцій ця ідея стала гаслом зростаючого політичного значення буржуазії і вперше була закріплена в американській Декларації незалежності, а також французькій Декларації прав людини і громадянина. Проте досить швидко виявився конфлікт між рівністю і свободою, адже зменшення значення останньої може забезпечити рівність у суспільстві, однак водночас гальмує його в еволюційному плані, і навпаки — абсолютна свобода тільки підсилює нерівність. Тому ця проблема така, що має значний політичний потенціал, вимагає постійної уваги дослідників як тоді, так і тепер.

Метою цієї статті є аналіз процесу еволюції правової рівності в контексті прав людини.

У стародавні часи проблема рівності хвилювала таких філософів і мислителів, як Сократ, Платон, Аристотель та інші, які обґрунтували основи її розуміння. У дореволюційний період на проблеми рівності звертали увагу такі автори, як М. Алексеєв, Б. Кістяківський, С. Муромцев. Серед сучасних дослідників, які досліджували проблему рівності, слід назвати таких науковців, як С. Алексеєв, М. Байтін, В. Баранов, С. Братусь, Р. Лівшиць, О. Лукашева, О. Малько, Г. Мальцев, М. Марченко, М. Матузов, А. Мордовець, В. Нерсисянц, С. Полєніна. Слід також звернути увагу на те, що з об'єктивних причин далеко не всі із зазначених

вище авторів спиралися у своїх дослідженнях на законодавство в такому вигляді, в якому воно існує на сьогодні. Це дає підстави стверджувати, що в сучасній науці існує необхідність проведення комплексного дослідження рівності як правової категорії. Принцип рівності є важливою умовою забезпечення та розвитку людської гідності. Поняття рівності характеризує не лише юридичну рівність, що полягає у можливості діяти у певних межах на свій розсуд, яка гарантується законом, це і створення для кожної людини рівних умов життєдіяльності. Принцип рівності вперше був закріплений у США у Декларації незалежності (1776). У ній було зазначено, що «всі люди створені рівними». Відтоді цей принцип отримав загальне визнання. Так, преамбула Загальної декларації прав людини 1948 р. починається з того, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, рівних та невід'ємних прав є основою свободи, справедливості та загального миру. Далі обґрунтовується та ж думка: «...підтверджуючи віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок, а також малих і великих народів...» [3, с. 39]. У статті 1 цього документа проголошується: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [4, с. 10–18]. Ідея рівності, як і людської гідності, виникла з уявлення про те, що всі люди мають між собою щось спільне і всі вони рівні. Рівність — основоположний принцип взаємовідносин людини з державою, що встановлює єдиний для всіх рівень прав і свобод і забороняє будь-яку дискримінацію. Формально рівність громадян, безвідносно до соціального і майнового стану, було визнано як імператив правової держави. Принцип рівності є провідним конституційним принципом сучасних демократичних держав. На думку М. Придворова, «цей принцип, забезпечуючи цінність людини (людську гідність), поширюється на галузеве законодавство, а також на окремі правові інститути, що закріплюють положення кожного окремого громадянина в різних сферах соціального життя» [5, с. 76]. Рівність людей у їх людській гідності зумовлює справедливий вимогу рівності умов для її реалізації, якою, в свою чергу, є простір особистої свободи. Ресурси для вільного життя особистості — це права людини, їх заперечення означає заперечення людської гідності. Таким чином, загальноправовий принцип рівності фактично є ідеальним змістом права, тобто визначає якими мають бути дії і відносини людей. Рівність є мірою свободи: «Свобода і рівність невід'ємні одна від одної і взаємно передбачають одна одну. Правова рівність — це рівність вільних і рівність у свободі» [6, с. 6, 8]. Отже, принцип рівності повинен розумітися в контексті принципу свободи, а також у поєднанні з правом на повагу до людської гідності. Їх єдність реалізується у справедливості як стрижневій цінності права. Л. Глухарьова зазначає: «...принцип рівноправності виражає вимогу до встановлення характеру відносин між людьми на основі поваги до гідності кожного, він становить конститутивну ознаку справедливості, а також є найважливішою стороною демократичного способу життя» [7, с. 106]. Причому можливо припустити, що математична рівність як логічно більш абстрактне утворення є історично пізнішим і похідним від ідеї правової рівності. Подальший, більш інтенсивний у порівнянні з правом, розвиток і наукова розробка принципів рівності в математиці спричинили виникнення уявлення, ніби ідея рівності перейшла до права з математики. Таке тлумачення зустрічається вже в піфагорійців. Сутність світу фізичного і соціального, згідно з піфагорійцями, є число, і все в світі має цифрову характеристику і вираження. Розуміючи рівність як належну міру у формі певної пропорції, вони відповідно до своєї соціальної математики визначали справедливість. При цьому піфагорійці сформулювали дуже важливе для подальших уявлень про природні права людини положення, що «справедливе полягає у відплаті іншому рівним». Це визначення було філософською абстракцією та інтерпретацією стародавнього принципу таліона (око за око, зуб за зуб). Глибина і новизна піфагорійського погляду полягала в тому, що під поняттями «належна міра» та «відповідність» вони вбачали певну пропорцію (числову за своєю природою), тобто деяке прирівнювання, словом — рівність. Це відіграло важливу роль

у формуванні ідей правової рівності людей [8, с. 39]. Ідея природної рівності і свободи всіх людей була вперше висловлена софістами (V–IV ст. до н. е.). Основоположний принцип поглядів софістів був сформульований Протагором: «Міра всіх речей — людина: існуючих — що вони існують, а неіснуючих — що вони не існують» [9, с. 35]. Положення Протагора про людину як міру всіх речей різко розходилося із традиційними уявленнями про значущість саме божої, а не людської основи як масштабу та міри. Положення про загальну рівність за природою висунув софіст Антифонт. При цьому він посилався на те, що у всіх людей — еллінів і варварів, благородних і простих — одні й ті самі природні потреби. Нерівність же людей виникає з людських законів, а не з природи. «За природою, — говорив Антифонт, — ми всі в усіх відношеннях рівні, навіть (однаково) і варвари, і елліни. Тут доречно звернути увагу на те, що у всіх людей потреби від природи однакові» [10, с. 321]. Ідею природноправової рівності і свободи всіх людей (і рабів також) обґрунтовував софіст Алкидам. Йому належать такі знамениті слова: «Боги створили всіх вільними, а природа нікого не створила рабом» [8, с. 42]. Також хотілося б згадати Аристотеля, який, розглядаючи проблеми рівності, вслід за Сократом і Платоном, залишається під впливом піфагорійських математичних уявлень про рівність, хоча і без відповідної цифрової магії. Це чітко простежується, наприклад, там, де Сократ, Платон і Аристотель, характеризуючи рівність як принцип справедливості й права, розрізняють два види рівності: рівність арифметичну (рівність міри, числа, ваги тощо) і геометричну (рівність по геометричній пропорції). До речі, таке математичне розуміння природи правової рівності кладеться і в основу досить впливової на сьогодні аристотелівської концепції поділу справедливості на вирівнюючу і розподіляючу [8, с. 43–44]. Античні ідеї свободи і рівності людей були сприйняті і розвинені світськими і релігійними мислителями Середньовіччя, такими як М. Падуанський, Г. Брекстон, Ф. Аквінський та інші, які захищали ідею свободи і рівності всіх перед законом [11, с. 79–82]. Таким чином, ідея загальної рівності людей, яка виникла ще в давнину, продовжувала розвиватися із різних позицій, у різних формах і напрямках, у творчості світських і релігійних авторів. Тому в контексті історії прав людини слід зазначити певний змістовний зв'язок, логіку наступництва і момент розвитку в низці таких, зокрема, актів, як англійські: Велика хартія вольностей (1215), Петиція про право (1628), *Habeas Corpus Act* (1679), Білль про права (1689); американські: Декларація прав Вірджинії (12 червня 1776), Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки (4 липня 1776 р.), Конституція США (1787), Білль про права (1789–1791); французькі: Декларація прав людини і громадянина (1789), Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про права людини. З цього випливає, що ці акти досить переконливо демонструють зв'язок історії та сучасності у сфері юридико-нормативних форм визнання, вираження і закріплення уявлень про права людини, які історично виникали, змінювалися та збагачувалися. Під впливом європейської політико-правової думки і революційних перетворень у XVIII ст. в США і Франції природно-правові ідеї про рівність всіх людей, про невідчужувані права і свободи людини поступово набули поширення і в Росії. Одним із перших захисників таких ідей був А. Радищев. З природно-правових позицій він розвивав уявлення про свободу та рівність всіх людей у природному стані, про договірне походження держави, про невідчужувані права людини на своє життя, власність, рівний суд, свободу думки і слова, про суверенітет народу та його право скинути несправедливий устрій [8, с. 79]. Так само хотілося б зазначити Б. Чичеріна, який, поєднуючи у своїй творчості підходи І. Канта і Г. Гегеля, із ліберально-індивідуалістичних позицій захищав свободу, рівність і права людей. Характеризуючи людину як вільну метафізичну сутність і носія розумної волі, Б. Чичерін вважав, що справедливість пов'язана з основами рівності. На його думку, справедливим вважається те, що однаково застосовується до всіх. Це випливає з самої природи людської особистості, оскільки всі люди розумні і вільні істоти, всі створені за образом і подобою Божою і рівні між собою. Б. Чичерін наголошував, що справедливість полягає у тому, щоб кожному віддавати своє [12, с. 95–96]. Ідеї

свободи, рівності і права людей розробляв В. Соловійов. При цьому він розумів взаємозв'язок природного та позитивного права як співвідношення розумної сутності права та її реального прояву в чинному праві. Він вважав, що поняття особистості, свободи і рівності становлять сутність так званого природного права. Рациональна сутність права відрізняється від його історичного розуміння, або права позитивного. На думку В. Соловійова, право є свобода, обумовлена рівністю [13, с. 98].

Також слід зазначити, що в цьому аспекті значний інтерес викликає праця В. Нерсисянца «Філософія права», в якій обґрунтовується тлумачення рівності [14, с. 17–23]. Однак вміщена в ній інтерпретація виявляє лише один аспект рівності у праві. У наведеній праці вона трактується як загальна форма. На думку вченого, право — це загальна універсальна форма соціальних відносин, і як будь-яка інша форма полягає в абстрагуванні від певних індивідуально неповторних сутнісно-змістовних ознак індивідів. При цьому форма є певним рівнем відчуження від змісту. Відповідно до думки автора право виступає як форма, а індивід в ній є суб'єктом права, який володіє конкретним юридичним статусом — загальним, спеціальним. Автор наголошує, що індивіди рівні як суб'єкти права, однак справжня рівність статусів — рівноправність має місце лише в аспекті основних, конституційних прав, свобод і принципів правового статусу. При цьому своєрідні статуси, тобто такі компоненти правового статусу особистості, як суб'єктивні права і суб'єктивні юридичні обов'язки, надають правовим статусам неподібність, розбіжність, оскільки опосередковують фактичну нерівність. Своєрідні положення, ідеальні права і суб'єктивні юридичні обов'язки, є вираженням розподіляючої справедливості в праві, це те, що дає можливість врахувати не лише загальну (рівну) природу людей, а й їх громадянські, майнові, статеві та інші відмінності [14, с. 28]. Головне питання, яке постає у зв'язку з проблемою правової рівності, зовсім не в тому, чи є рівність теоретичною абстракцією або фактом реального життя. Найбільший інтерес становить питання про розуміння абстрактного принципу формальної рівності в частині, яка стосується такої складової цього принципу, як рівна міра. Невипадково саме в цьому моменті визначилися розбіжності між автором лібертарної концепції права В. Нерсисянцем та низкою його прихильників [15, с. 8]. Так, В. Четвернин вважає, що правова рівність завжди є «чистою» рівністю людей перед єдиною для всіх нормою, не відкоректованою з урахуванням їх соціальних і біологічних відмінностей. З цих позицій він інтерпретує вчення Аристотеля про розподіляючу і вирівнюючу справедливість та робить акцент на аристократичному за своїм змістом тлумаченні розподіляючої справедливості як права сильніших (кращих) на велику частку при розподілі соціальних благ. Таким чином, аристотелівське вчення стає у нього теоретичною платформою для заперечення правового характеру того феномену, який у сучасному політичному словнику називають соціальною справедливістю, маючи на увазі систему заходів соціальної підтримки слабших членів суспільства. Звідси випливає заперечення ним правової природи соціальної держави та, відповідно, соціального законодавства [16, с. 48].

Таким чином, становлення і розвиток прав людини має тривалу історію, супроводжується боротьбою доктрин і традицій, характерних для тієї чи іншої країни. Незважаючи на давність виникнення самої ідеї прав людини, справжній зміст вони знаходять лише на засадах принципів демократії, свободи, справедливості, рівності, визнання самоцінності людини. З цього випливає, що зміст і значення рівності як сутнісної характеристики прав людини полягають у тому, щоб права людини стали надбанням всіх і кожного. Так, наприклад, у ст. 6 Декларації прав людини і громадянина рівність фіксується не лише в ролі основи прав людини, а й у вигляді таких правил, як рівність усіх перед законом, рівність відносно громадських посад [17, с. 21]. Резюмуючи викладене, можливо констатувати, що сутність прав людини є єдністю свободи, рівності та гідності людей, відображених у їх природних правозобов'язаннях.

Список використаних джерел

1. Власова О. В. Справедливость, равенство и достоинство личности в праве / О. В. Власова // Вестник Югорского Государственного Университета. — 2008. — Вып. 7 (8). — С. 22–24.
2. Конституция Украины [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.kievgrad.info/page/1/1>.
3. Международные акты о правах человека : сб. документов. — 2-е изд. — М. : НОРМА, 2002. — 944 с.
4. Кузнецевский В. Д. Права и свободы личности. Международные документы. Комментарии / В. Д. Кузнецевский // Российская газета. — 1995. — Вып. 11. — С. 10–18.
5. Придворов Н. А. Достоинство личности и социалистическое право / Н. А. Придворов. — М. : Юрид. лит., 1977. — 134 с.
6. Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление / редкол. : В. Г. Графский, Л. С. Мамут, В. С. Нерсисянц. — М. : Изд-во ИГП РАН, 1996. — 89 с.
7. Глухарева Л. И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование) / Л. И. Глухарева. — М. : Юрист, 2003. — 304 с.
8. Права человека : учебник / под. ред. Е. А. Лукашевой. — М. : НОРМА–ИНФРА, 2000. — 573 с.
9. Крестовская Н. Н. История учений о государстве и праве : курс лекций / Н. Н. Крестовская, А. Ф. Цвиркун. — Харьков : Одисей, 2007. — 376 с.
10. Антология мировой философии : в 4 т. / ред. сост. В. В. Соколов ; ред. кол. В. Ф. Асмус [и др.]. — М. : Мысль, 1969. — Т. 1 : Философия древности и средневековья. — Ч. 1. АН СССР. — 576 с.
11. Демиденко Г. Г. История учений о праве и государстве : курс лекций / Г. Г. Демиденко. — 2-е изд., перераб. и доп. — Харьков : Право, 2008. — 432 с.
12. Чичерин Б. П. Философия права / Б. П. Чичерин. — М. : Типо-литогр. Т-ва Кушнеров и К°, 1900. — 341 с.
13. История философии права / авторский кол-в : А. П. Альбов, В. М. Баранов, З. Ш. Идрисов [и др.]. — СПб. : Санкт-Петербургский университет МВД России, 1998. — 640 с.
14. Нерсисянц В. С. Философия права / В. С. Нерсисянц. — М. : НОРМА, 1994. — 652 с.
15. Лапаева В. В. Правовой принцип формального равенства / В. В. Лапаева // Журнал российского права. — 2008. — Вып. 2. — С. 1–19.
16. Четвернин В. А. Лекции по теории права / В. А. Четвернин. — М. : Рос. правовая академия, 2000. — Вып. 1. — 64 с.

Пуховська А. С. Правова рівність у контексті правового світогляду та прав людини

У статті розглядається правова рівність в контексті правового світогляду та прав людини. Вивчається еволюція прав людини в контексті правової рівності, починаючи з давнини, коли виникла сама ідея загальної рівності людей і її подальший розвиток із різних позицій, у різних формах і напрямках. Автор показує взаємозв'язок принципів демократії, свободи, справедливості, рівності, досліджує історію становлення і розвитку прав людини.

Ключові слова: права людини, принцип рівності, свобода, справедливість, гідність.

Пуховская А. С. Правовое равенство в контексте правового мировоззрения и прав человека

В статье рассматривается правовое равенство в контексте правового мировоззрения и прав человека. Изучается эволюция прав человека в контексте правового равенства, начиная с древности, когда возникла сама идея всеобщего равенства людей и ее дальнейшее развитие с разных позиций, в разных формах и направлениях. Автор показывает взаимосвязь принципов демократии, свободы, справедливости, равенства, исследует историю становления и развития прав человека.

Ключевые слова: права человека, принцип равенства, свобода, справедливость, достоинство.

Puhovskaya A. Legal equality in the context of legal and human rights worldview

The article deals with the legal equality in the context of legal philosophy and human rights. We study the evolution of human rights in the context of legal equality, since ancient times, when there is the idea of equality of people and its further development from different perspectives, in various forms and ways. The author shows the relationship of the principles of democracy, freedom, justice, equality, explores the history of development rights.

Key words: human rights, the principle of equality, freedom, justice and dignity.

УДК 340.1

*Євгенія Олександрівна Романюк,
молодший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

АВТОРИТЕТ І ПРИМУСОВІСТЬ ПРАВА ЯК ДЖЕРЕЛА ДОТРИМАННЯ ЙОГО ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ

Загальнообов'язковість права є однією з найактуальніших і найфундаментальніших проблем правової науки. Вже декілька тисячоліть це питання досліджується юристами і філософами, соціологами і політологами, які прагнуть віднайти джерело обов'язковості права.

Аналіз права як суспільного феномену та його важливих аспектів не належить до малодосліджених. У сучасній українській юридичній науці різноманітним проблемам права та його основним характеристикам приділяли увагу такі вчені, як С. Бобровник, О. Богініч, В. Горбатенко, С. Гусарев, А. Заєць, О. Зайчук, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, О. Копиленко, Л. Луць, С. Максимов, В. Нагребельний, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Рабінович, В. Сіренко, О. Скакун, Т. Тарахонич, О. Тихомиров, Ю. Шемшученко, О. Ющик та ін.

Втім, проблематика джерел дотримання загальнообов'язковості права ще потребує свого дослідження і нині є актуальною.

Перш за все слід зазначити, що загальнообов'язковість права часто розглядається у поєднанні з його нормативністю. Так, на думку С. Алексєєва, загальнообов'язковість — це ніби зібрані в єдиному нормативності і примусовість права, а тому останнє характеризується не лише як нормативна система регулювання суспільних відносин, а й як обов'язкова система, що здійснюється незалежно від того, яке суб'єктивне ставлення до норм учасників суспільних відносин. Синтетичний характер загальнообов'язковості дозволяє використовувати цю властивість як одну з найбільш відрізняючих характеристик правових норм [1, с. 69].

В. Кудрявцев також акцентує увагу на взаємозв'язку та поєднанні нормативності та обов'язковості права, що забезпечується не лише примусом, і не лише державним [2, с. 128].

Проте, на відміну від визначень загальнообов'язковості права як поєднання нормативності та примусовості, Н. Панаріна вказує на їх нетотожність, яка виявляється в тому, що обов'язковість права реалізується переважно добровільно внаслідок переконання, хоча можливість примусу залишається. Для об'єктивних нормативів примусовість як особлива соціальна реакція не потрібна, тому що вони існують через природну необхідність, належність. Явище може бути нормативним взагалі поза зв'язком із примусовістю. Здатність здійснювати моделюючий вплив уже дозволяє характеризувати явище як нормативне, що зумовлює його імперативність та загальність поза зв'язком з примусовістю. І навпаки, за певних обставин є можливість забезпечити примусом штучно створений нормативний припис, проте його нормативність при цьому буде сумнівною [3, с. 114].

Здійснюючи аналіз джерел права, Н. Пархоменко доходить висновку, що обов'язковість останніх означає необхідність узгодження власної поведінки з правовими приписами та залежить від змісту джерела права: зобов'язання щодо виконання певних дій, рекомендації дотримуватися певної поведінки, можливості використання певного припису для задоволення